

Rontás ellen – tűzzománc tűzmadár

Él a magyar zománcművészet, áll Buda még

Boldog, akinek van otthon egy jól sikerült tűzzománc¹ képe, legyen az csupán egy csöppnyi ábra, kedves, laza vagy szerkesztett, de jól aránymetszett mandala vagy más képlet. Viszonyítási pontként mit tegyünk föl a falra, amit ott is hagyunk, megunhatatlanul? A tűz misztériuma mellett van még egy tényező, ami sokunkat foglalkoztat: a sajátos „jelet hagyni” motívum, hogy ha minden leég is körülöttünk, a tűzzománcunk mint bűvös dögcédula még mesélhet rólunk. Bradbury írhatta volna a *Marsbéli krónikák*ban. Amikor a szecesszió kiszabadult a palackból, még nem lehetett tudni, hány ősi mesterséget sodor újra felszínre, átmosva a kézművesség és képzőművészet határát. Szertelenül hódít a zománcművesség. A hevítéssel érlelt eleven színei, az elpusztíthatatlanságot sugalló anyaga miatt az eljárás valami magából adódó többletet ígér, amit látni kell. A kézbe vett vagy viselt tárgyak széles körében különleges szerepet kap a zománcművészet, a személyes térben, a közterületi építészetben, a még sok tartalékot rejtő formatervezésben, közlekedésben, alkalmazása ezért fokozott felelősség. A stílus itt is maga az ember² – helyzet van. Mutasd a tűzzománcod, s megmondom ki vagy!

Aluljáró a nagyvárosban: a sivár lelkű humanoidok által kikezdett zománclemezes falképek miatt szomorkodom, a több metróállomás ki- és bejáratánál igencsak megrongált kompozíciókon. Na tessék, nincs feltétlenül építő hatása a művészetnek, sőt, gyakran ingerli a képzetlent, hogy elrontson valamit, amit fölötte állónak hisz. Mit jönnek nekem itt ilyenekkel, amikor elcsalták a meccset! – és lefúj, karcol, rombol, már az andalító naptej-multireklám se vigasztal. Nem erre számít a jóhiszemű tervező. Főleg a muráliák vannak veszélyben. (Vajon a szerelvények okozta folyamatos rázkódás tényleg pattogatja-e a mázat, és pótolhatók-e az adott színű lemezek egy felújítás során?) A közterületi zománcművészet sorsa eleve annak áttekintésére késztet, hogy milyen utat járt be ez

NAGY ANDRÁS (1953) grafikus, könyvtervező, a *Hitel* képszerkesztője.

- 1 Noha a *tűzzománc* szóösszetétel tautologikus, a köznyelvben és az alkotók között megszokott.
- 2 Egy felsorolás bánatán végén az ipari termelés szerény formavilágú edényei és köztéri táblái szereplnének, le.

a műfaj. A fejlődéstörténet végén kezdve, az építészettel társult, több évtizeddel ezelőtti színdinamikai fejlesztésként³ alkalmazott eljárás, a nagyméretű, ipari előállítás a házgyári szemlélet aránytévesztésének az áldozata lett, pedig miért is ne lehetne izgalmas egy ilyen felület. Az esztétika kérdése: élvezhető-e a nagy képalakzatok távlat nélkül (Szász Endre lemezpannója Dózsa György ürügyén, az újpesti Dózsa György úti metrómegállónál). Szellemesebb példa Gulyás Dénes op-art terve a Forgách utcánál, alkalmazkodik az adódó nézőpontváltózáshoz, helyezethez (kint is vagyok, bent is vagyok), ugyancsak a Gyöngyösi utcai, az újpesti Városkapunál Nemcsics Antal és Máriási Iván prima tervei, de koszhardt neonlámpadobozok, reklámanyagok és csicsás automaták konkurenciájának méltatlan társaságában. Viszont ha nincs tartalmi kapcsolat, esetünkben a metró világával – miképpen van egy (mozgó)lépcsős kompozíciónál⁴ vagy az elrobogó kocsik fényeffektusait idéző absztrakt foltokkal, esetleg a reflektorsziporkák együttesével⁵ –, csak változó színvonalú kiállítással kínáljuk meg a közlekedőt, ez a látványélmény-átadás törekvés hálátlan, és félsiker marad mint direkt esztétikai népszerűsítés. Miért szűk térben tolakodik az óriás színes szempárplasztika⁶ itt a felszín alatt? A békává mindent lát... Orrontjuk, hogy ez pop-art, csak eltévedt, s lehetne még fül vagy száj – úgy teljes az ellenőrzés. Másik kihagyott gólhelyzet Papp Oszkár unalmas, sokdarabos rutinmunkája a Ferenciek terének aluljárójában, amelynél, mint láttuk, a mennyiségi szemléletből nem lett pozitív, minőségi, forradalmi átalakulás (a főváros amőbafoltjának változásából egy lüktetésnyit kiemelve, de nem aktualizálva) – ez a didaktikus szemlélet zsákutca. Néha már az is erény, ha nem kelt feltűnést. A közlekedési útvonalak műalkotás-megőrző sterilítása utópia. Mi legyen az épület falán, ha az zománc, és kell-e? Ha együtt él a környezetével, és kézenfekvő üzenetet hordoz, bátran lehet elvont és nonfiguratív. Ebben azonban kevés a jó példa, talán az elhagyott, modern épületként máris pusztuló szekszárdi Gyermekes Házán megjelenő kellemes sorminta-kombináció⁷ egy érdekes út, ha tovább szervesül. Olyan módon, mint Lantos Ferenc vagy Bak Imre vonzaskörében láttuk.⁸ De az idáig fel nem érő, jelentéstelenül csak kirakatmodernitást mutató falanszterdekoráció ideje lejárt.

Ezzel szemben megjelent egy ideológiailag még nem agyonnyomott, szabaddabb és a hagyományos technikát gazdagabban alkalmazó kifejezőmód, amit Somogyi Gábor a *Főnix* és *A föld rétegei* című murális zománcán láthatunk.⁹

3 Festőművészek, mérnökök, tervezők példaszerű együttműködése nyomán.

4 Nemcsics Antal zománclapjai (Forgách utcai metró megálló, déli kijárat).

5 Máriási Iván: *Csillagok útja* (Forgách utcai metró megálló); *Napvilhar* (Gyöngyösi úti metró megálló).

6 Madarassy Walter sajtolt lemezre égetett munka (Forgách utcai metró megálló, északi kijárat).

7 Kovács Ferenc bonyhádi festőművész kompozíciója, 1975 (Szekszárd, Bajcsy-Zsilinszky u. 8., a volt Úttörőház).

8 *A képzőművészet új funkciólehetőségei (Régi és új formák, 20–24.* Budapest, 1977, Magyar Helikon).

9 Budapest, Újpest, Megyer, Nagyvárad lakópark, Gyertyaláng u. 13. és Gyertyaláng köz.

Különösen az utóbbi jó példa arra, miként mutatkozik természetes kapcsolat anyagi és szellemi szféra között – alkotói célunk lehetne –, ez a fordított felkiáltójelet tehát nem csak azért van ott, hogy valamivel földobja az üres falat. Bár a jobbakkal is megesik, azt ne higgyük, hogy a népművészet motívumainak sematikus alkalmazása helyes, csupán azért, mert a mienk. Minta és mintarendszer átmentése zománcba maradhat merev és unalmas. Honty Mártának több alkalommal sikerült a díszítőművészet határain belül maradván, szabadon kibontania a népművészet jelrendszerére épülő, de azt nem okvetlenül másoló formanyelvét, ilyen az egyik égszínkék–tengerkék életfa kompozíciója.¹⁰ Zsúfolt munkáinak áttekintéséhez ma már türelem kell.

Közeledjünk a személyes térhez. A Teleki Alapítványnak készült budai épületegyüttes szem előtt levő lépcsőháztornyán, kevéssel a szemmagasság fölött egy öles Csodaszarvas-korong emlékeztet a hagyományainkra a legújabb korban. Bensőséges kerti környezet, elmélyült szemlélődésre hív. Itt már közelről kivehetők az izgalmas részletek. Ez lenne a zománckép helye? Nem csak, de már „meleg”. Nem véletlen, hogy a művész mesterségek a műfajhoz testhezállók alkalmazásokban teljeseznek ki igazán; a zománctechnikák finomságai a személyes térben érvényesülnek (a testközeli helyzettől a belsőépítészeti környezetig). Hosszú századokon át csak kiváltságosok körében volt szem előtt zománccos mestermű, a nép jószerével szertartásokon láthatott ilyen, s a nagy stílusok elvonták a figyelmet arról, hogy kicsiben is megtörténik ugyanaz. Elég ha csak az Esztergomi Kincstár mőtárgyait tekintjük – „tűz”.

Valójában sose tűnt el, ott csillogott a mesterségek sűrűjében a zománccművesség.¹¹ Az ember szépségvonzalmát a több ezer éves, izgalmas kísérletezés-sorozat jellemzően kifejezi. Így lett az ásványi anyagok, oxidok, fémek, reszelékek, porok, szilikátanyagok kitapasztalt házasítása nemes kézműves hagyomány, és a máz mint díszítő lehetőség különleges szerepet tölt be a tárgyi evolúciónkban. A fémekre vitt mázas, hevítéses eljárásokat a fémművességgel ötvöző zománctechnikák az alkalmazott művészetben a tárgyi kultúra széles sávját alkotják, az egyiptomitől a ritkábban mutatott belső-ázsiai szaka leletekig, az Ezeregyéjszaka mesés világától a bizánci örökségen át, az egyházi iparművészetig. A hazai művészettörténet (a kereszténység felvételéhez mint tájékoztatósi ponthoz ragaszkodva) jobbára a Szent Koronával kezdi zománccművességünk taglalását, kiter a Szent László herma zománccdíszítésére, a méltóságok kegytárgyaira, a kincstári felsorolásban zománccberakású szentképek, mives könyvtábladíszek, ereklyetartók sokasága szerepel, és kibontakozik a műfaj kapcsolatrendszer.¹² A világi körökben aztán elszabadul a divatfantázia, sze-

10 *Életfa*. Tűzzománcc, 735×180 cm. 1992, Nagyatád, Kereskedelmi Szakközépiskola fala.

11 Fabók Gyula – Kátai Mihály: *A zománcc* (katalógus, Budapest, 1984, Vigadó Galéria)

12 Egy ilyen kapcsolatot fejtett ki előadásában ifj. Gyergyádesz László művészettörténész a limoges-i beágyazott zománccról és a ciszteri rend művészetéről a kecskeméti Cifra Palotában (2013. május). Ez a zománccfajta váratlanul előkerült egy Árpád-kori bugaci monostor leletéből.

lencén, násfán és más ékszeren, fegyverdíszítésen, később színházi látcsövön is előfordul a zománc. Alkalmazza ékszerötvös és képzőművész, megjelenik a kitüntetésekben, díjakon és az egyszerű ember vásári csecsebecsei között (kicsi rézgyűrű, rajta zománcpaszta berakású szívvel, keleten rontás ellen védő szemmel, függőn vagy más applikáción). Népszerűsége miatt szinte magyar műfajként tartjuk számon.

Menjünk is el egy kézműves vásárba. Az idei, budavári *Mesterségek ünnepén*¹³ éppen a fémművesség a főszereplő, s vele a *tűzzománc*. Itt még szerencsések lehetünk a zsúrizett munkák között, mert különben éppen a bazári szertelenségben szenvedhetjük meg a műfaj giccses közhelyeit is, nem csupán a jelvénykék, de igen, az amatőr szentképek, szuvenírek vagy buján olvatag csiribiri fölöslegyek társaságban. Hiszen oly kézenfekvőnek véli az amatőr, hogy ha színes valamit kell csinálni, az legyen páva és pávaszem, pávaszemes pillangó, liliom- és pipacsözön, lángokban csapongó tűzmadár, főnix.¹⁴ Még jó, ha a kézműves kellően képzett ahhoz, hogy ne engedjen a minőségből, és a felélesztett jelkultúrát, az ősi mintáinkat (palmettákat, életfákat, rozettákat) ne szertetlenül halmozza, de a megfelelő tárgyakon alkalmazza, tarsolyon, függőn, karperecen – láttam már zománcdíszítést dudafejen is a pásztorművészet idevágó stílusában. Napjainkban egyre többen készítenek olyan szerkesztett zománcképeket, amelyek az ősi jelkincsre támaszkodnak. Nem új kompozíciók ezek, inkább áthangszerelt átiratok zománkra. A készlet adott, az ősi permi leletektől a sámánábrák kombinációin át, a zodiákus és kabbalista jelekig, de mintegy árutársításként mindent beborít a rágyógyult szinkretista, miszticista, okkult őstudásdivat. Néha tetszetős a lendület, de óvatosságra int ez a máz, a sok közhely elfedi az őszinteséget. Az üzleti szellem is kiszabadult a palackból? Ezt gondolhatjuk, ha a tervező¹⁵ egyszer a törzsi világlátást idézi, másszor könnyed, a kellemes kategóriájába illő újszecessziós divatképet készít. Már ez is bűn? – kérdezhet vissza, aki ezt szereti.

A mesterség letéteményesei az ötvösművészek, a nagy mesterek és tanítványaik alkotásai. A szakmai tökélyvel klasszikus tárgykört képviselő műtárgyaik kapcsolatot teremtenek az ókori kultúrák és jelen szerteágazó világa között. Ők alkalmazzák hozzáértően a különféle technikákat.¹⁶ Példának ajánlom Engelsz József (*Kék és Zöld Piéta*), Bardócz Barna (*Vízözön; Oltár*), Bicsár Vendel (*Planetarium*), Sisa József (*Kamatozó örökség*), Péri József (*Szitakötő*) és a legtöbb techniká-

13 2014. augusztus 16–20.

14 Szerencsére az avatott Báron László képét is szerethetjük: *A tűzmadár születése*. Nálunk ugyan vándormotívum, de a szimbolikánkban jól ismert (Decsy Sámuel: *Pannóniai Fénix, avagy hamvából föltámadott magyar nyelv*).

15 Tóth Szvetlána: *Totemek menetelése; Ókori isten és Hölgy galambokkal*.

16 Zománcpaszta, beágyazott zománc, bordázott zománc, rekeszománc, sodronyzománc, ékszerzománc, áttört zománc, festőzománc, sablonzománc, lüszterezés – legyen az anyagok és eljárások ismertetése a szakirodalomé.

ban otthonos Ötvös Nagy Ferenc (*Őseim kelyhe; Csanak*) munkáit, utóbbit úgy is, mint a műfogásokat közzevető szakirodalmi szerzőt.¹⁷

Látjuk, hogy milyen fontos a mesteri képzés ezen a területen. A zománc műhelyfüggő, minél nagyobb formátumban dolgozik az alkotó, annál inkább szükség van a gyári lehetőségre. Nagyobb tervek kivitelezése ezek nélkül gazdaságos sem lehetne. Míg a kültéri zománccdesign a helyét és stílusát keresi, a személyes térben megjelenő zománccélet változatosabb, a műkedvelő műhelyeknek, szakköröknek csak az anyagiak szabnak határt. S hol az a másik határ? A kreativitás hiányánál, az átlagosnál, az ügyetlennél, a giccsnél, a szimmetriához való viszonyánál, a tervezői készségnél, az anyagismeretnél, ha az elképzelésből pattogzó zománckása lesz? A tapasztalás ráfordítást igényel, hiszen a zománccal elérhető hatások és felületek igen szélsőségesek, hol rusztikus rakuszerű a felület, hol selyemfestmény-lehellet, máskor káprázatos természeti élmény, mikroszkóp- vagy úrfelvételre hajaz. Nehéz elkerülni a hatásvadászatot. A szakma professzionális alkotócsoportjai¹⁸ szem előtt tartandó színvonalat képviselnek, nemzetközi rangúak, több esztéta belülről is erősíti ezeket a közösségeket, s a terület kiemelkedő egyéniségeivel avatott művészeti írók, pályatársak foglalkoznak,¹⁹ akik hitelesen tehetik fel a kérdést, mihez tartsa magát a műélvező ebben a kavalkádban. Észreveszi az áthatást az iparművészet (applied art) és a képzőművészet (fine art) között, mit keres egyáltalán? Vagy meghaladott a kategorizálás? Feltűnhet, hogy több alkotó nem díszítő, hanem autonóm indítással kezeli a zománccot, ez a több százados programtémáknál is kifejezetten eltér a megszokott felfogástól.

Akik mégis közelebb vannak a hagyományokhoz, az archaikus, mitologikus formavilágot témának választó vagy inkább azt a maga képére alakító, jövőre 80 éves Kátai Mihály (*Ádám és Éva, Kunbaba, 1974*) és Turi Endre (*Vízanya, 1986*). Jelentkezésükkel évtizedekkel ezelőtt teljesen átváltozott a műfaj, mert a magyar formanyelvet (minden kétely ellenére van ilyen) organikusan használják. Utóbbi nemcsak képként, hanem szoborként is körüljárja, -járatja témáit. Csöppet sem a szecesszió vádként emlegetett népiesch változata, de az egyszerre archaikus és modern új modell. Százféle hajtása nőtt, sok követővel. Az erdélyi Elekes Gyula eredeti balladás felfogásával akár stílustanulmány lehetne, miként Bács Zoltán ősvilága. A tündérmesék, a népköltészet és a legendák képi hangulata szövi át Bessenyei Valéria, Czóbel Marianna, Járasi Ildikó, Katona Áron Sándor, Gyöngy Enikő, Stefániay Edit, Szűcs József, Tóbiás Klára munkáit. Az elvont szimbolikus képi világ felé haladva Bábás Erika, Barkos Beáta, Egri And-

17 Ötvös Nagy Ferenc: *Festőzománccozás* (Budapest, 2009, Scolar Kiadó); *Zománccművészet* (Budapest, 1997, Scolar Kiadó), idén további kötet is várható.

18 Pl. Nemzetközi Zománccművészeti Alkotóműhely; Tűzzománccművészek Magyar Társasága; Pécsi Zománcc Egyesület, tartósan vagy alkalmilag társulva zománccgyárakkal.

19 Pl. Balanyi Károly, ifj. Gyergyádesz László, Pap Gábor, Feledy Balázs... (l. még Pap Gábor: *Zománcc, 1975–1985*. Nemzetközi Zománccművészeti Alkotóműhely, továbbá a Magyar Iparművészet számaival).

rás, H. Barakonyi Klára, Hévízi Éva, Mayer Berta, Morelli Edit... határok nélküli a kiválók névsora.

Ha „minden költőre rávall a nyelve”, a képalkotóra az absztrakciója. A zománchosoknál is, van, akit a népművészet tematizál, s van, akit a nonfiguratív képzelet. A stílusörzök, a kalandozók vagy éppen az új utakon járók esetei tagadják a zománcművészet ékszeres szelencébe skatulyázását vagy éppen az ilyen közvélekedést. Itt van mindjárt a több műfajú ifj. Koffán Károly, a festő és grafikus Balanyi Károly a szitazománcozás mestere, az ötvös és szobrász Madarassy István, a festő Jávor Piroska vagy éppen a zománccot néhány értékes kísérlet után a festészetért elhagyó Ásztai Csaba.

A zománccal is kísérletezők közül két művészt önkényesen kiemelek. Morvay László (1947–2004), akit a kemence hője megcsapott, de nem szédített meg, játszi szellemességét a kültéri munkáinál is „hozta”. Ilyen az egészen egyedi, ezredfordulós szobra is. Egy ópusztaszeri halomból honfoglaló törzseink hét, oszlopnyi nyílveszője áll ki, vörösréz tollukon és a nyílhegyeken a mondavilágot idéző ékszerzománc képek. Morvay legtöbb munkáján festő és grafikus énje dominál, sokak között a *Váradykon* (1993), az *Oda a széllel* ékszerzománc korongja (Morvay pizza, 1995), a *Jelek égen-földön* (2000) című ékszerzománc triptichonja. 1984-es *Lassan a testtel*²⁰ tűzzománca tükörcserép applikációval arspoetica a kalitkából kirepülő madárral és a nyitott ablakkal. Nyitottságából ered ötletgazdag művészetpedagógiai munkássága is, ami a kíváncsi tehetségekhez való értés egyedi jelensége, szakkörként tovább éli mesterét.

Másik önkényes választottam Strohnér József (1955). *Univer-zoomokként*²¹ emlegetett kiállításán a természeti és (ős)kulturális világok megközelítésével egyszerre von műveibe mitologikus és hagyományos elemeket, viszont rendre kitolja művészetének határait, azaz mint a legtöbb vérbeli művész, nem elégszik meg a bevált fogások alkalmazásával, hanem nézeteihez új eszközöket keres. Na persze az elért eredményből következmény lesz, láthatóan visszahat munkáira, táplálva az elméleti szférát. Az így irányított véletlenek nem mindenkinél válnak be. Nála ne is keressünk rutinszerű, „átlagos” főnixet (*Naplegenda; Madárnyomat; Törvény-sorozat; Objektum-sorozat* stb.), anyagalkalmazásának széles skálájával (máriaüveg, textil, acél) művei, tér-kepei sajátos ritmusú, szabad képversként viselkednek.

Példáink mutatják, hogy a zománcművészet önálló ágazattá fejlődött. Ezért, miként évtizedekkel ezelőtt megszületett pl. a *Muralia Hungarica* könyve, úgy a műfajt az ékszerektől a falképekig összegző, áttekintő, elemző új magyar zománcművészeti könyv megalkotása indokolt, s ebben az összetételben a zománc és művészet azonos hangsúlyt kap.

20 Címlapkép is az életművét bemutató könyvén (eredetileg tűzzománc, tükör, 1984). A könyv világhálós címe: http://issuu.com/kobart/docs/morvay_laszlo_1947-2004?e=2953636/6132957

21 Könyvének címe: *Ablakok az univerzumra* (Kecskemét, 2010) – stílusos tervezői műhelymunka.